

УДК 338.483.1(477.51)

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ольга Микитчак

*Львівський державний університет фізичної культури,
вул. Костюшка, 11, м. Львів, Україна, 79007*

Подано загальногеографічну характеристику Чернігівської області. Представлено перелік туристичних ресурсів: природних, історико-архітектурних пам'яток оборонного характеру, сакральних пам'яток, археологічних та літературно-меморіальних пам'яток. Описано найатрактивніші туристично-рекреаційні об'єкти області, наведено основні туристичні тури. На підставі зазначених фактів зроблено висновок про те, що Чернігівську область можна вважати однією з найпривабливіших з точки зору туризму в Україні.

Ключові слова: туристичні ресурси, пам'ятки архітектури, туристичні об'єкти, туристичні тури.

Висвітлення туристично-рекреаційного потенціалу Чернігівської області сприятиме розвитку туристичної інфраструктури, розширенню туристичного бізнесу і покращенню рівня обслуговування.

Нашим завданням є дослідження сучасних теоретичних підходів до вивчення туристичних ресурсів.

Проблематикою туристичних ресурсів займається чимало науковців, зокрема О. Любінцева, Є. Панкова та ін. Проблеми розвитку туристичної сфери в Чернігівській області розглянуто у працях дослідників О. Бейдика, Н. Фоменка та ін.

Мета дослідження – охарактеризувати туристично-рекреаційні ресурси області, проаналізувати особливості їхнього сучасного використання у туристичній сфері.

Постановка завдання. Чернігівський край має доволі потужний туристично-рекреаційний потенціал: багаті природні ресурси, історико-культурні пам'ятки, стародавні міста Чернігівщини – Чернігів, Новгород-Сіверський, Ніжин та ін. Подаємо характеристику туристичних ресурсів Чернігівської області.

Чернігівська область розташована на північному сході України, на лівому березі середньої течії Дніпра, у басейні річки Десни. На півночі державний кордон проходить на межі з Брянською областю Російської Федерації, у північно-західній частині область межує з Гомельською областю Білорусі. На сході межує з Сумською, на півдні – з Полтавською, на заході й у південно-західній частині – з Київською областями України.

Значна частина області розмістилася у Придніпровській низовині, південно-східна частина – на Полтавській рівнині. Головна річка Десна, що перетинає область із північного сходу на південний захід; її притоки – Сейм, Остер, Убідь, Снов, Білоус. Північно-західним кордоном області протікають Дніпро та його ліва притока Сож.

У сучасних кордонах Чернігівська область утворена 1932 року. Розташована у

північній частині України. За площею – 31,9 тис. км² – одна з найбільших областей України, займає 5 % її території.

Вигідне економіко-географічне положення області визначається, передусім, її прикордонним положенням з Росією (199 км держкордону) та Білоруссю (227 км держкордону). На сході та півдні область межує з Сумською, Полтавською та Київською областями України.

Чернігівська область розташована у межах природних зон лісостепу та мішаних лісів. Клімат – помірно-континентальний з достатньою кількістю опадів, теплим літом і порівняно м'якою зимою. Окрасою Полісся є ліси, якими вкрита майже четверта частина області, та понад 1 200 річок, серед яких найбільші – Дніпро й Десна з притоками Сейм, Остер, Снов, Убідь та ріка Удай на півдні [3].

Чернігівщина – справжня історична скарбниця України. Свого часу перший президент Української Народної Республіки Михайло Грушевський називав Чернігів «українською Равенною». Саме на Сіверщині збереглася третина усіх вітчизняних пам'яток домонгольського періоду. Серед них такі величні споруди, як Спаський і Борисоглібський собори, Єлецький і Троїцько-Іллінський монастирі, комплекс Антонієвих печер, П'ятницька церква. Загалом в області функціонує понад тридцять музеїв та два архітектурно-історичних заповідники – у Чернігові та Новгород-Сіверському.

Древній Чернігівський край відомий великою кількістю унікальних пам'яток архітектури Княжої і Козацької доби.

У VII–VIII століттях в Чернігівських лісах жили східнослов'янські племена північан і полян, які після двох століть були об'єднані у могутню Київську Русь. Саме з Новгород-Сіверського 1185 року йшов у бій із половцями князь Ігор Святославич, а в Любечі проходив «об'єднаний» з'їзд російських князів. У складі Київської Русі Чернігівщина отримала подальший соціально-економічний розвиток.

У Новгород-Сіверському розташований історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім».

Історико-культурний заповідник почав функціонувати з вересня 1990 року на базі краєзнавчого музею. Це перший і єдиний державний музей у нашій країні, присвячений видатній літературі слов'янського світу. Музею-заповіднику передано всі 12 архітектурних визначних пам'яток міста разом із унікальним, заснованим у XI ст., комплексом колишнього чоловічого Спасо-Преображенського монастиря, Успенським собором, визначною пам'яткою дерев'яного зодчества – Миколаївською церквою, Триумфальною аркою, Торговою лавою військовиків та торговими складами. До 1000-ліття міста встановлено скульптурні бронзові визначні пам'ятки героям «Слова...»: Бояну, князю Ігорю і Ярославні.

Нині Спасо-Преображенський монастир – це унікальна визначна пам'ятка XVIII ст., представлена в усій її величі.

Однією з визначних пам'яток Чернігова є 12 чавунних гармат, встановлених на початку XX ст. Існує легенда, що їх подарував місту Петро I як знак визнання героїзму чернігівських козаків, виявленого у боротьбі зі шведськими завойовниками.

Одна з унікальних церков України – церква св. Катерини. Її вважають «візиткою» Чернігова. Церкву св. Катерини побудував 1715 року генеральний обозний козацького

війська Яків Юхимович Лизогуб на згадку про свого діда чернігівського полковника Якова Лизогуба та його бойових побратимів, героїв взяття неприступної турецької фортеці Азов (1696). У приміщенні церкви розміщується виставка народно-декоративного українського мистецтва обласного Музею ім. В. В. Тарновського.

У Чернігові знаходяться два архітектурні ансамблі. Це давні Єлецький і Троїцько-Іллінський монастирі. Їхнє виникнення традиційно пов'язане з іменем батька чернецтва Антонія Печерського. У давньоруські часи обидва монастирі перебували поза міським укріпленням. Тепер їхні храми, Єлецький Успенський монастир і дзвіниці визначають історичну панораму Чернігова.

Архітектурний ансамбль Троїцько-Іллінського монастиря займає найвищу ділянку міського ландшафту – Болдину гору.

На вершині Болдиної гори, поруч із давніми курганами, горить Вічний вогонь на могилі Невідомого солдата як данина пам'яті усім тим, хто віддав своє життя за свободу нашої Батьківщини. З цього місця добре видно панораму древньої частини Чернігова й Святого гаю, де, за переказами, 992 року прийняли хрещення жителі міста.

Спочатку монастир був печерним, потім, у першій половині XII ст., звели Іллінську церкву, в перебудованому вигляді збережену донині. Поряд з нею – вхід у знамениті Антонієві печери, у складі 350-метрового комплексу є храми й інші приміщення, вириті у різні історичні періоди від XII до XIX століття [5].

До національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» належить і Іллінський монастир, і печери.

До унікальних печерних сакральних споруд належать Антонієві печери – комплекс підземних споруд, що складається з церков святого Антонія, святого Феодосія Тотемського (найбільша підземна церква в Україні – довжиною 16,5 м та шириною 8,4 м). В печерах є спеціальні камери, де зібрані кістки ченців, померлих багато сторіч тому. Характерною рисою підземного ансамблю, що відрізняє його від інших аналогічних підземних комплексів, є чотирирівневі приміщення, розташовані один над іншим, церкви Миколи Святого, каплиці з мощами, келії Антонія, що вважають головною святинею монастиря.

Печерному комплексу майже 1000 років. Для одних – це християнська святиня, для інших – видатний зразок підземної архітектури, для третіх – місце проживання привидів. Зараз Чернігівська обитель – унікальний пам'ятник сакральної архітектури [1].

У музеях області зберігається близько 350 тис. експонатів. До відомих раритетів належать обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського, літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського, обласний художній музей, Сосницький літературно-меморіальний музей П. Довженка, Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Новгород-Сіверський державний історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», Батуринський історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», Національний історико-культурний заповідник «Качанівка».

Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського – один з найдавніших і найвідоміших в Україні. Музей поділено на відділи: воєнно-історичний

музей і музей народного декоративного мистецтва.

У фондах музею зібрано понад 130 тис. визначних пам'яток духовної культури з різних періодів історії Чернігівщини від давніх часів до сьогодення. Окрасою музейної збірки є багата колекція археологічних знахідок, рідкісні документи, предмети козацької доби.

Сосницький літературно-меморіальний музей О. Довженка заснований 1960 року. Збережена меморіальна садиба, у якій 10 вересня 1894 р. народився та провів дитячі роки видатний український кінорежисер і письменник О. Довженко. Тут зібрані речі селянського домашнього вжитку, етнографічні визначні пам'ятки, матеріали, які відтворюють різні етапи життя діяча культури.

Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського створений у серпні 1934 року на місці садиби письменника. До музейного комплексу входить меморіальна і літературна експозиції, меморіальний сад та кінолекційний зал.

Фонди музею налічують понад двадцять тисяч одиниць зберігання. Це, зокрема, рукописи творів письменника, листування, бібліотека, що налічує понад 1,5 тис. книжок.

Чернігівський обласний художній музей створений 1983 року. Розташований у приміщенні – пам'ятці архітектури XIX ст. В музеї є рідкісна колекція українського портретного живопису XVII–XVIII ст., цікаві твори українських і російських художників 2-ої пол. XIX ст.

Чернігівщина – одна з небагатьох областей, де зосереджено значний туристичний та рекреаційний потенціал. Майже кожен десятий заповідний об'єкт України знаходиться у Поліському краї. В області охороняють близько 650 природних заповідних об'єктів загальною площею понад 220 тис. га [4].

Поєднання історичної та культурної спадщини з унікальною природною цінністю – характерна риса багатьох заповідних об'єктів Чернігівщини. До визначних пам'яток садово-паркового мистецтва належать Качанівський та Сокиринський парки, Тростянецький дендропарк.

Чернігівська земля пишається значною кількістю місць, пов'язаних із життям та діяльністю плеяди видатних діячів української культури, наукової та політичної еліти.

На території Чернігівської області розміщено два національних природних парки – Ічнянський і Мезинський [1].

Ічнянський національний природний парк створений за Указом президента України № 464 від 21 квітня 2004 року. Головна мета парку – збереження, відтворення та раціональне використання типових і унікальних лісостепових природно-ландшафтних та історико-культурних комплексів.

Відповідно до функціонального зонування, у парку виокремлено: заповідну зону (2 140,0 га), зону регульованої рекреації (7 324,7 га), зону стаціонарної рекреації (35,0 га) і господарську зону (166,1 га). У парку працюють 55 осіб, зокрема у науковому підрозділі – 1, у службі охорони – 5.

Територія парку має значні ресурси для розвитку рекреаційної діяльності. Кліматичні умови і чарівна природа сприяють формуванню належних умов здійснення

пішохідного туризму, пізнавальних прогулянок, екскурсій, лижних прогулянок, катання на човнах, збирання грибів і ягід, риболовлі, спортивного полювання.

Мезинський національний природний парк створений для збереження унікальних природних комплексів у степовій зоні, які мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне і оздоровче значення.

Територія парку становить 31 035,2 га: 8 543,9 га земель, переданих парку для постійного користування, і 22 491,3 га земель, включених до складу парку без вилучення з Васильєвської державної районної адміністрації.

Чернігівська земля є свідком багатьох важливих історичних подій часів Київської Русі, Козаччини та подальших періодів, пам'ять про них відображається у доволі значній кількості історико-культурних пам'яток.

Тут народився відомий мореплавець Ю. Лисянський, розпочала свою театральну кар'єру Марія Заньковецька. На берегах Десни, у Сосниці, народився і провів дитячі роки видатний кінорежисер О. Довженко.

Значний внесок у розвиток вітчизняної науки і культури зробили уродженці Чернігівщини: історик і письменник О. М. Бодянський, винахідник М. І. Кибальчич, скульптор І. П. Мартос, письменники В. М. Забіла, І. А. Кочерга, П. Г. Тичина, Олекса Десняк, композитори Г. Г. Верьовка, Л. М. Ревуцький. Значну кількість полотен і малюнків створено на Чернігівщині Т. Г. Шевченком. Тут бував український філософ і поет Г. С. Сковорода, жили і працювали письменники Л. І. Глібов, М. М. Коцюбинський, Марко Вовчок, В. І. Самійленко, М. А. Вербицький.

Тут також жив конструктор космічних ракет академік С. П. Корольов, у різні періоди перебували академік О. О. Богомолець, російський історик М. С. Державін, М. В. Гоголь, Є. П. Гребінка. Чернігівську землю відвідали О. С. Пушкін, О. С. Грибоедов, Адам Міцкевич, Л. М. Толстой, Максим Горький, М. І. Глінка, П. І. Чайковський [5].

Древній Чернігівський край відомий великою кількістю унікальних пам'яток історії та архітектури Княжої та Козацької доби. Понад 200 з них мають світове значення і свідчать про видатну роль і місце Чернігівського князівства у формуванні Київської Русі та Української держави.

У Чернігівській області взято під державну охорону понад 2,4 тис. пам'яток історії та монументального мистецтва, понад 2,3 тис. пам'яток археології; тут ведуть постійну наукову та дослідницьку роботу.

Туристичний ринок Чернігівщини пропонує туристам різноманітні тури. Крім того, що туристи можуть відвідати пам'ятки архітектури, вивчити стародавню історію міста та оглянути ще багато цікавих історичних об'єктів області, можна також активно провести своє дозвілля. Активний туризм представлений різними напрямками та, відповідно, турами по області. Подаємо перелік та короткий опис найпопулярніших турів:

– Пригодницькі маршрути: «Піша прогулянка по заповіднику»: дводенний похід у регіональний ландшафтний парк «Межиріччинський»; піша прогулянка по заповіднику, відео- та фотозйомка фауни і флори – тварин, птахів, лісових квітів, рідкісних видів дерев і кущів.

– Сплав на човнах рікою Дніпро; «На бронетранспортері»: екстремальна

поїздка лісом, по річці Десна на бойовому плаваючому бронетранспортері в умовах бездоріжжя; бронетранспортер здатний рухатись дорогою зі швидкістю 110 км/год, водою – зі швидкістю 10 км/год; усередині салон бронетранспортера виготовлений із натурального дуба, машина обладнана сучасним музичним центром і пристосована для комфортного перебування у ній; в салоні може поміститися до 8-ми осіб.

– Водний відпочинок: «Сплави по р. Десна». Активний відпочинок туристів в екологічно чистих природних умовах. Туристи беруть участь у сплаві (веслування та управління плотом), грають у спортивні ігри (волейбол, футбол, бадмінтон тощо), збирають лугові трави, ягоди і гриби (по сезону), навчаються екологічній культурі, вирішують питання психологічної сумісності команди у сплаві, зустрічаються із місцевими жителями, беруть участь у культурних програмах, займаються ловлею риби, катанням на човнах чи байдарках тощо.

– «Смак живої природи»: сплав річкою на плотах зі Свердловки до пристані Вишеньки; ознайомлення з палацом графа, генерал-фельдмаршала Румянцева-Задунайського, відпочинок і обід на живописній річці Десна у селі Вишеньки.

– «Водна подорож історичними маршрутами Київської Русі»: подорож плотами історичним маршрутом Київської Русі: Мурав'ї–Камінь–Пушкарі – князівський некрополь Новгород-Сіверський.

– «Сплави байдарками»: відвідання історичних місць Чернігівщини – археологічних і краєзнавчих музеїв, древніх церков та монастирів, природних заповідників; маршрути детально розроблені, що зробило їхнє проходження нескладним навіть для невідготовлених туристів.

– Археологічні подорожі: Чернігівська земля має давню й багату історію: тут на мальовничих обривах Десни жили ще у кам'яному віці (15 тис. років до н. е.). На території Чернігівської землі під час розкопок знайшли сліди людських поселень бронзового і залізного віків, трипільської культури. Під час археологічних досліджень, які інтенсивно проводять поблизу Чернігівського регіону, знаходять унікальні пам'ятки, які розповідають і доповнюють невідомі раніше сторінки своєї історії Чернігівщини, збагачують її новими фактами.

– Археологічний тур у Шестовицю, де знаходиться археологічний об'єкт Коровель (близько 50 га), поблизу якого є залишки одного з великих таборів Східної Європи вікінгів (IX–XI ст.) часів Київської Русі.

– Археологічна мандрівка в Мезин. Мезинська стоянка (близько 15 тис. років до н. е.), на території якої знайдено рештки невеликих поселень з кістками тварин (мамонта, північного оленя, коня, вівцебика, вовка, песця, ведмедя). Багато виробів представлено різними шкребками, проколками та іншими інструментами.

– «Життя печерних людей», виїзд на Мезинську стоянку і музею-заповідника в Коропському районі Чернігівської області (15–30 тис. років до н. е.). Туристи можуть відвідати зруйнований храм на території монастиря, прогулятися алеєю вікових ялин до озера і печер.

– Кемпінг: «Кемпінг на Блакитних озерах» включає в себе «тарзанку» на канатах, які розміщені на деревах, велосипедну подорож лісом, виїзд на гумових човнах озерами, спуски з дерев та скелелазіння.

– Кемпінг в заповіднику «Качанівка»: виїзд до національного історико-культурного

заповідника «Качанівка», де туристи мають змогу влаштувати пікнік на березі річки й розміститися з наметами в заповіднику.

– Санаторно-курортний відпочинок: сприятливі кліматичні умови, різноманітна флора і фауна, наявність 610 природних заповідних об'єктів роблять територію області привабливим відпочинком. У сфері функціонують 13 санаторіїв та будинків відпочинку, численні профілакторії, бази відпочинку, дитячі табори, пляжі, лісопарки.

У системі медичної допомоги області функціонує 3 спеціалізовані заклади санаторного типу, що забезпечують реабілітацію хворих після перенесеної хвороби, а саме:

- Городнянський обласний психоневрологічний дитячий санаторій (м. Огородня);
- Макошинський обласний протитуберкульозний санаторій «Десна»;
- Дитячий ендокринологічний санаторій «Тростянець» (с. Тростянець Ічнянського району).

На Чернігівщині функціонує 3 санаторії:

- санаторій «Остреч» – р. Мена (для дорослих; профіль: кардіологія, нервові хвороби);
- санаторій «Десна» – с. Ладинка (для дорослих; профіль: хвороби органів травлення, опори і руху);
- санаторій «Берізка» (дитячий), Прилуцький р-н, с. Сухополова (профіль: хвороби органів опори і руху).
- Екзотичний туризм: «Відпочинок в мисливському будинку»: елітний активний і екстремальний відпочинок на базі міні-готелю «Мисливський будиночок»; можна здійснити поїздки на квадроциклах, зайнятися риболовлю, полюванням та брати участь у кінних перегонах.

– «Землями гетьмана Скоропадського»: подорож у Тростянецький дендропарк, що у селі Тростянець Ічнянського району.

– «Ковбої по-українськи»: відпочинок у мальовничій сільській місцині, де туристам пропонують катання верхи, полювання на зайців і диких звірів з борзими собаками; дегустація давніх страв української національної кухні.

– «Відпустка в паланці», вітальна зустріч господарем паланки у національному вбранні, прогулянка до парку (поблизу паланки є тир). Екскурсія в етнографічний музей на паланці.

– Тури святими місцями: Свято-Георгіївський жіночий монастир 1654–1770 років. Головна святиня – чудотворна ікона Божої Матері; Свято-Успенський Єлецький жіночий монастир XII–XVIII століть. Головна святиня – чудотворна ікона Єлецької Божої Матері; Троїцький собор 1685 року, головні святині – мощі святителя Феодосія Углицького і преподобного Лаврентія Чернігівського; Домницький монастир Різдва Богородиці, 60-ті роки XVII ст. Головна святиня – ікона Домницької Божої Матері, цілюща криниця; Свято-Преображенський чоловічий монастир кінця XI–XVIII ст., де знаходиться головна святиня – Линковська ікона Божої Матері [2].

Отже, Чернігівщина, як край з давніми культурними традиціями, з великими інтелектуальними цінностями і духовним потенціалом, вносить вагомий внесок у

розвиток культури та туризму України. Чернігівська область володіє унікальними рекреаційно-туристичними ресурсами: природними, історико-архітектурними пам'ятками оборонного характеру, сакральними пам'ятками, археологічними та літературно-меморіальними пам'ятками. Все це дає підстави розглядати область як одну з найперспективніших для розвитку туристичної інфраструктури та туристично-рекреаційного туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Довідка про збір інформації в головному управлінні культури, туризму і охорони культурної спадщини від 30.09.2012 №17-21/23 / Чернігівська облдержадміністрація. – Чернігів : [б. в.], 2012. – 1 с.
2. Звіти щодо діяльності суб'єктів туристичної діяльності (1-ТУР, 1ТУР(к)) за 2011, 2012 роки. – Чернігів: [б.в.], 2012. – [б. с.].
3. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стадійчук. – К. : Альтерпрес, 2007. – 369 с.
4. Маринич О. М. Українське полісся / О. М. Маринич. – К. : Радянська школа, 1962. – 163 с.
5. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство / Є. В. Панкова. – К., 2003.

*Стаття надійшла до редколегії 25.06.2013 р.
Прийнята до друку 28.07.2013 р.*

TOURIST AND RECREATION RESOURCES CHERNIGIV REGION

Olga Mykytchak

*Lviv State University of Physical Culture,
11, Kostjushka Str., Lviv, Ukraine, 79007*

The article describes general geographic characteristics of the Chernigiv region. Submitted for tourism resources: natural, historical and architectural monuments of defensive nature, sacred monuments, archaeological, literary and memorial monuments. Described the most popular tourist and recreational facilities area. The paper describes the main tourist tours. Based on these facts concluded that the Chernigiv region can be considered one of the most attractive in terms of tourism in Ukraine.

Key words: tourism resources, architectural monuments, tourist attractions, tourist tours.

ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Ольга Микитчак

*Львовский государственный университет физической культуры,
ул. Костюшко, 11, г. Львов, Украина, 79007*

Представлена общегеографическая характеристика Черниговской области. Приведен перечень туристических ресурсов: природных, историко-архитектурных памятников оборонного характера, сакральных памятников, археологических и литературно-мемориальных памятников. Описаны наиболее популярные туристско-рекреационные объекты области. Перечислены основные туристические туры. На основании указанных фактов сделан вывод о том, что Черниговскую область можно считать одной из самых привлекательных с точки зрения туризма в Украине.

Ключевые слова: туристические ресурсы, памятники архитектуры, туристические объекты, туристические туры.